

LUND UNIVERSITY

Ett tal två situationer

Arvidsson, Matilda

Published in:
Retorikmagasinet

2000

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Arvidsson, M. (2000). Ett tal två situationer. *Retorikmagasinet*, 2(6), 25-29.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Malexandertalet: Ett tal - två situationer

*Annelie Ljungbergs tal i Malexandermålet bröt mot många konventioner
– och kanske är det därför det hade effekt.*

*Matilda Arvidsson visar här hur retorisk situationsanalys
kan förklara hur man kan bryta förväntningar och krav
– och ändå göra det retoriskt 'rätta'.*

av ~~Matilda~~ Matilda Arvidsson

Plötsligt förstod jag vad det vill säga att verkligen älska någon och bli villkorsslöst älskad tillbaka. [-] Allt detta satte ni stopp för. Du Tony Ohlsson, du Andreas Axelsson och du Jackie Arklöv.

Annelie Ljungberg den 22 december 1999.

Det är den 22 december, det är rättegångens 23:e dag och huvudförhandlingen skall strax avslutas. Åklagaren och försvarsadvokaterna skall hålla sina slutpläderingar. Men dessa kommer få att minnas – istället kommer Annelie Ljungberg, den mördade polisens sambo, att bli ihågkommen.

Utvidga synen

I förra numret av RetorikMagasinet kunde vi läsa om Lloyd F. Bitzers ”Den retoriska situationen” – om situationsanalys. Situationsanalys utgår från att alla tal hålls i en viss situation och att denna situation ’formar’ talet. Bitzers retoriska situation består av tre element: ett retoriskt *problem*, en retorisk *publik* och situationellt tvingande *omständigheter*. För att ett tal skall kunna kallas retoriskt, måste det svara på den givna situationen, dvs behandla ett problem, rikta sig till en publik som kan ändra/påverka problemet samt förhålla sig till talsituationens specifika innehålls- eller formkrav.

Malexandertalet återgavs och diskuterades även det i

förra numret av RetorikMagasinet, där det ifrågasattes huruvida Malexandertalet överhuvudtaget är ett retoriskt tal.

Jag ska i denna artikel försöka att ge ett svar – ett svar som också kan utvidga synen på vad ’en retorisk situation’ är. Till Bitzers teori har jag lagt en annan amerikans, Roderick P. Hart, tanke om ”de situationella variablerna”.

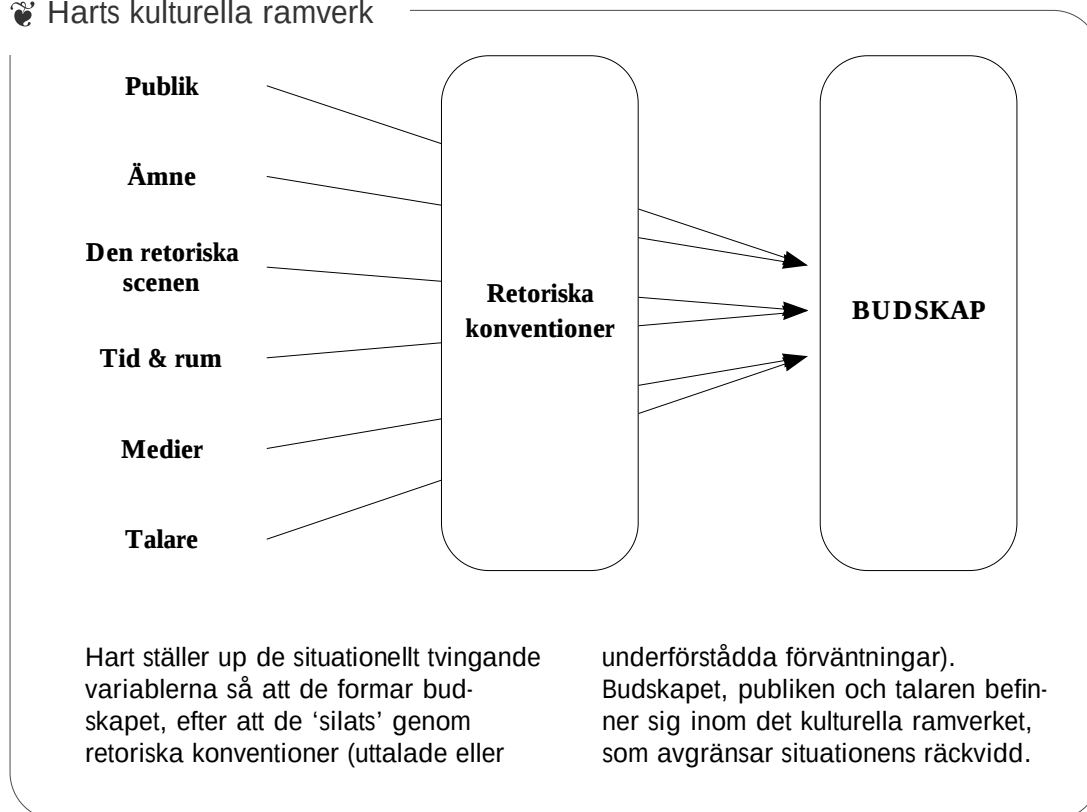
Malexandertalet är ett skolexempel, ett tal som gör det tydligt vad de situationella variablerna – ämne, talare och publik, den retoriska scenen och media – innebär och hur de kan fungera.

Situationen

För att en situationsanalys skall säga någonting om talet måste först situationen identifieras. Så vad är egentligen situationen den 22 december 1999 när Annelie Ljungberg talar i rätten?

Det visar sig snabbt att det inte alls är en enkel fråga, och vi kommer att bli tvungna att revidera vår syn på ’en situation’ innan vi kan svara.

För i Malexandertalet är det inte *en*, utan *två* situationer som Annelie Ljungberg talar i. Och hon lyckas med att svara på de ’situationellt tvingande variablerna’ i båda situationerna. Genom att fånga ögonblicket då dessa situationer möts i rättegångssalen den 22 december, bryter hon mot de retoriska konventio-

nerna – vilket vanligtvis är detsamma som att 'misslyckas' – samtidigt som hon på bästa tänkbara sätt svarar på de retoriska situationerna.

Denna definition av retorisk situation – såsom möjlig att se som flera *samtidiga* men från varandra *skilda* situationer med *olika* retoriska problem, publik och situationellt tvingande variabler – kan kanske till en till en början verka främmande.

Men denna flerdimensionella tanke har en högst reell verklighet som grund. Malexandertalet är ett tydligt och förklarande exempel. Och det är inte det första och definitivt inte det enda exemplet på ett tal som hålls i två *samtidiga* situationer. Dessutom har Ljungberg med sitt tal hittat fram till en retorisk scen som tidigare inte varit berörd, och detta är unikt, några andra lika tydliga exempel låter sig inte finna.

För att finna tal som är effektfulla, på det sätt som Ljungbergs är, måste vi leta efter tydliga situationer, situationer med starka retoriska konventioner som inte tidigare har utmanats med stöd i svar på den publika situationen.

Det är utifrån förståelsen av Malexandertalet som hemmahörande i två situationer som effekterna, vad talet förändrade, blir klarare. Ljungberg bröt mot retoriska konventioner i rättegången, och hon gjorde det på ett sätt som har lett till en ny och förändrad konvention

i denna institution.

Situationerna

Den 28 maj 1999 mördades två poliser, Olov Borén och Robert Karlström. Bankrånet i Kisa och mordet på de båda poliserna skulle senare komma att omtalas som något av det mest brutala i svensk kriminalhistoria. Dessa händelser krävde effektiv hantering. Det var viktigt att finna de skyldiga, men också att senare, i rätten, finna dem skyldiga. Svenska folket följde jakten på tre unga män. Dessa tre befanns i allmänhetens ögon vara de skyldiga, de befanns av Annelie Ljungberg vara de skyldiga, de befanns också senare, av Linköpings tingsrätt, vara de skyldiga.

Här ser vi grunddragen för inte en, utan två olika situationer för Annelie Ljungbergs tal. Den ena, den publika situationen, handlar om det som vi följt från och med skotten den 28 maj (en situation som fortfarande pågår, om än i betydligt mer begränsad omfattning än då Ljungberg höll sitt tal). Den andra situationen börjar och slutar i och med rättegången mot de tre.

Ljungbergs tal hör hemma i *båda* dessa situationer. Båda situationerna krävde ett agerande – i grunden två olika agerande: ett moraliskt (publikt) och ett juridiskt (legalt) agerande.

Sett i detta perspektiv framstår talet som ett tal som talar i två från varandra skilda och samtidiga situationer.

Talet i rättegången

Huvudförhandlingen i Linköpings tingsrätt började den 1 november. Media bevakade rättegången, men stoffet bjöd inte på några egentliga nyheter, inte förrän den 22 december. Dagen efter stod det att läsa i morgontidningarna: "Hon stal showen och bröt ramarna för processen med ett passionerat tal till den döde sambon." Ljungberg stal showen i elfte timmen då det var dags för slutpläderingar.

Talet faller, och detta bör betonas, inom den svenska rättegångsbalkens ramar, och är till sitt innehåll inte helt olikt en slutplädering. En viktig skillnad finns dock: Ljungberg utmanar de retoriska och juridiska konventionerna i två avseenden.

Ljungberg bryter i sitt tal med den oskyldighetspresumtion som råder i svensk rättegångsordning, dvs att alla är oskyldiga tills annat har bevisats. I rättegångssituationen bryter alltså Ljungberg mot, eller utmanar, en juridisk konvention.

Talet är emotionellt, fyllt av passion och vrede i sådan omfattning att det bryter mot de retoriska konventionerna i rättegången. Talet, tonen och den direkta tilltalen är inte vad som förväntas i rättegångssalen. Detta är något som ytterligare förstärks genom medias närvaro.

Talet i de båda situationerna

Utifrån Bitzers 'retoriska situation' och Harts 'situationella variabler' växer bilden fram av två i grunden olika situationer. Den juridiska rättegångssituationen är formellt och rent fysiskt avgränsad till tingshusets rättegångssal, där aktörerna – åklagaren, advokaterna och de åtalade – följer processreglerna. Den publika situationen, å andra sidan, har sin bakgrund i att Malexandermorden varit en offentlig händelse ända sedan den 28 maj 1999, och den får sin fortsättning genom medias närvaro i rättegångssalen. I den publika situationen ingår följaktligen rättegången som en del.

En nödvändig fråga är om Ljungbergs tal svarar mot situationerna? Om situationerna förblir sedda var för sig svarar Ljungbergs tal inte mot de förväntningar som fanns, framför allt om man ser till rättegångssituationen. Det blir således i den situationen varken lämpligt eller passande, dvs. inte ett retoriskt tal, då det bryter mot konventionerna. I den andra situationen, den

publika, svarar däremot talet väldigt väl mot de situationella förväntningarna. Det är inte förrän vi ser de olika situationerna var för sig och undersöker hur de samverkar som vi kan förstå varför talet ändå framstår som ett retoriskt tal. Det blir då ett tal som svarar på den givna situationen i både rättegångssituationen och den publika situationen. Det griper nämligen ett unikt ögonblick då de båda situationerna möts.

Talet och konventionerna

Hur och varför kunde Ljungberg bryta mot konventionerna i den ena situationen, samtidigt som hon svarade på den andra? Harts situationella variabler: ämne, talare och publik, den retoriska scenen och media kan vara förtjänstfulla för att systematisera och förklara de båda situationerna. Dessa variabler bildar gemensamt de situationer som Ljungberg håller sitt tal i.

Ämnet

Talet behandlar ett retoriskt ämne, det vill säga ett ämne och ett problem som kräver ett snart ställningstagande i ena eller andra riktningen: vem är skyldig och på vilka grunder? Detta är det första elementet i Bitzers retoriska situation.

Ämnet delas i en juridisk och en moralisk del. Juridiskt – rätten skulle avgöra vad som var bevisat i rättegången, och med Ljungbergs lösning fälla dem alla tre. Moraliskt – svenska folket skulle fälla en moralisk dom över de tre, en slags allmän rättviseskipning.

Juridik handlar nämligen om att få rätt – något som Ljungberg kunde få (och sedan också fick) endast i den juridiska (rättegångs-) situationen. Moral, i detta sammanhang, handlar å andra sidan om att ha rätt – något som kom att bekräftas i den publika situationen.

Det handlar alltså om dels ett juridiskt ämne, dels ett moraliskt. Ljungbergs tal gav inte någon väsentligt ny information, istället gjorde Ljungberg detta komplexa ämne till något mänskligt och begripligt, hon gav rättvisan en ton av berättigad (moraliskt riktig) hämnd.

Talaren och Publiken

Ljungbergs ethos är högt i publikens ögon; det är inlånat från offrens anhöriga och från den döde sambon.

Hon är helt enkelt oundvikligt trovärdig. Det stärks också av var hon talar: rättssalen. Rättssalen som sådan ger en viss tyngd till de ord som uttalas där. Plikten under ed: "att säga hela sanningen och intet förtiga, tillägga eller förändra" spiller över även på de tal som hålls utan att någon ed svurits. Detta är något som också förstärks av att hon använder sig av Karl Bertil Jonssons 'ed' om att "rakryggat yppa sanningen". (Att Ljungberg de facto inte talar under ed är något som bara har betydelse i rättegångssituationen.)

Det finns tre olika publik: domaren, de tilltalade och allmänheten via media. Domaren är med Bitzers ord en retorisk publik, därför att han kan omvandla Ljungbergs budskap till verklighet: livstids fängelse för de tilltalade. De tilltalade kan, genom ett erkännande, även de omvandla budskapet till verklighet – alltså är de också en retorisk publik. Media, slutligen, är den publika situationens vakande öga, som både påverkar rättegångssituationen och förmedlar intrycken ut till allmänheten. Denna allmänhet bekräftar sedan Ljungbergs budskap genom att moraliskt döma de tilltalade.

Den retoriska scenen

Rättegången kom i stort att handla om vem som hade sanningen på sin sida. Som den efterlevande änkan har Ljungberg inget att förlora på att säga sanningen; det som hon säger, säger hon som sanningens försvarare. Försvaret, å andra sidan, har ingen chans att nå fram till publiken efter hennes tal.

Ljungbergs tal frös positionerna på *den retoriska scenen*. Allt som framställdes efter hennes tal blev med nödvändighet mindre intressant – och längre från moral och sanning, så som de nu definierats av Ljungberg i talet. I denna situation, rättegångens elfte timma, låses de retoriska positionerna i 'good guys' och 'bad guys'. Hade domaren avbrutit talet hade han hamnat på fel sida om 'sanningen', tillsammans med försvarsadvokaterna. Situationen som tvingade Ljungberg att tala, tvingade också de andra att inte tala. En intervention av någon av de andra var alltså inte retoriskt möjlig.

Medier

Val av metod och medier avgör ofta om ett budskap får genomslagskraft. Med rättssalen som ethosstärkande forum – med journalisterna som allmänhetens vakande öga har Ljungberg ett starkt utgångsläge.

Ljungberg lyckades ta kommando över den retoriska scenen. Med hjälp av journalisternas närvaro hade hon stöd i, och talade till 'den svenska moralen' (det mora-

liska agerandet i den publika situationen). Genom att svara på den publika situationen kunde hon bryta mot konventionerna i rättegångssituationen och därmed kunde hon också få den uppmärksamhet som behövdes för att nå fram i media och nå ut i den publika situationen.

Lärdomar att dra från Ljungbergs tal

Med variablerna som stöd för att förstå hur de retoriska situationerna såg ut framstår Ljungbergs tal som ett svar på två olika situationer. Ljungberg talade för att hon fick tillfälle att göra så, hon utmanade och bröt konventioner för att hon hade möjligheten att göra så, hon gjorde det för att hon svarade på två unika situationer i det ögonblick då de möttes.

Men – talet skall inte ses som en automatisk replik, formad endast av situationer. Det är ett väl genomtänkt svar, med ett klart syfte: Ljungberg grep ett moget ögonblick.

Tajming – när i tiden som ett agerande på den retoriska scenen tar plats och hur detta agerande formas i relation till situationsvariablerna – sammanfattar på sätt och vis idén om den retoriska situationen och för den ett steg vidare. Om talaren läser situationen rätt i stort, men misstar sig på bara en punkt kan budskapet komma att gå den tilltänkta publiken förbi.

Det som står att dra lärdom av efter en situationsanalys av Ljungbergs tal är att den retoriska situationen kan vara 'flerdimensionell' – den kan vara *flera* och *samtidiga* situationer. Vad som krävs av talaren för att kunna lyckas med ett retoriskt tal i en komplex situation är att hon eller han kan identifiera det ögonblick då situationerna möts och det uppstår en möjlighet att påverka och förändra en retorisk konvention.

Talet i ett vidare perspektiv

Vi vet nu hur och varför talet fungerade. Frågan kan då inställa sig om detta är något nytt. Idén om att ett tal svarar på flera samtidiga situationer är inte ny, vi har

sett det förr. Det som är signifikant i Malexandertalet är att den publika situationen når in i en juridisk/legal situation som har fasta retoriska konventioner, en situation som vanligtvis är relativt skyddad från den publika situationens intrång. Om man skall jämföra med något som ligger utanför rättssalen, blir det närmast de så kallade 'utomprocessuella' försvarstal.

Ett för alla väl känt exempel är Earl Spencers tal till prinsessan Diana. Talet, som hölls i kyrkan under begravningen var en hyllning till och ett minnestal över den döda systemen, samtidigt som det var en anklagelse mot det brittiska kungahuset. Talet hölls i en rituell situation: i kyrkorummet i begravningsritualen. Som familjemedlem hade han rätt att tala i ritualen – som en av 'folket' hade han möjlighet att bryta med de retoriska konventioner som ritualen ställde upp. Åter igen, genom medias bevakning av – och det publikas intrång i – en formaliserad process, möjliggjordes ett brott mot annars fasta konventioner.

Ett känt svenskt exempel på utomprocessuellt försvarstal är Mona Sahlins tal den 17 oktober 1995. Sahlin har där en publik situation att svara på: det att svenska folket väntar på att få veta varför Sahlin köpt blöjor och Toblerone för deras pengar. Den andra situationen är den internpolitiska, där Sahlin måste svara på partiets fråga om hennes duglighet eller lämplighet som företrädare för partiet.

Flerdimensionella situationer är ofta dolda även för den intresserade lyssnaren. Ytterligare områden där retorisk situationsanalys skulle kunna användas för att förstå mångtydiga politiska budskap är inom t.ex. diplomati och förhandlingsteori.

Konventionen som förändrats

Men vad förändrade talet egentligen? Har det lämnat några spår, förutom rättens protokoll och gamla löpsedlar? Gamla nyheter är inte längre nyheter ifall de inte berättar och fortsätter att berätta något, om de inte bringar förändring.

Det som hände i Malexander kommer att finnas kvar i det svenska medvetandet i många år. Så kommer också Ljungbergs tal, och efter det att det glömts bort kommer förändringarna det förde med sig att finnas kvar.

Det som inte minst gör talet fortsatt intressant är att rättegångssalen nu har blivit en plats för svar på publika situationer – något som också förändrar de retoriska konventionerna i rättssalen. Det har skett ett trendbrott i svensk rättegångsretorik. Exempel på det senare är pappans tal i rättegången den 29 mars i år, i anledning av mordet på Björn Söderberg. Detta tal, som både har

liknats vid, och jämförts med Ljungbergs tal, talar i en förändrad retorisk rättegångskonvention. Av den anledning att normen har förändrats, så har inte heller pappans tal samma retoriska kraft – det förändrar inte, det utmanar inte. Talet verkar inte heller i en lika tydlig publik situation. Det mediala intresset för såväl brottet som rättegången har visserligen varit stort, men har inte fått det stora publika genomslag som Malexander-morden fått.

Här återstår fler frågor än vad som här kan ges svar: vad är det som avgör i vilka frågor som den publika situationen aktualiseras?

Så här några månader efter det att Ljungberg höll sitt tal är det inte möjligt att sia om dess historiska betydelse. Två saker är dock tydliga:

Tony Olsson, Andreas Axelsson och Jackie Arklöv dömdes till livstids fängelse av Linköpings tingsrätt. I den nu pågående huvudförhandlingen i Hovrätten har de tre börjat berätta om händelserna i Malexander. Om det är den sanning som Ljungberg efterlyste är dock inte möjligt att avgöra, men trendbrottet är tydligt.

Talet är retoriskt sprängstoff. Det behandlar ett klassiskt dilemma, en *kris* som kräver ett avgörande och ett svar. Hur kan vi känna sanningen och rättvisan? Hur kan vi skilja rätt från fel?

Som sådant är det alltså talet ett intressant studieobjekt och det finns mycket mer att säga om det, som inte ryms inom denna artikels ramar. Med den struktur, kontext och tajming som jag har lyft fram i artikeln växer bilden av hur ett tal kan verka i fler än en situation samtidigt. En komplex samverkan av variabler, Ljungbergs svar på två samtidiga situationer, ger oss möjligheten att studera hur det moraliska och det juridiska, det publika och det specifika samexisterar.

§ Matilda Arvidsson har studerat retorik och juridik vid Lunds Universitet och Mitthögskolan i Härnösand

📖 Läs mer

Lloyd F. Bitzer: "The Rhetorical Situation" i *Philosophy and Rhetoric*, 1-14, 1968. Dansk översättning i *Rhetorica Scandinavica* 5/98.

Roderick P. Hart: *Modern rhetorical criticism*. London: Allyn and Bacon, 1997.

Se också artikeln om *Den retoriska situationen* samt *Talarstolen* i RetorikMagasinet nr 5, mars 2000.